

І. В. Немченко, П. В. Білоус, Ю. П. Ясіновський

Медієвістика

МЕДІЄВІСТИКА (від лат. *medium aevum* – середня доба) – розділ історичної науки, що вивчає західноєвропейське середньовіччя. Існують різні варіанти датування цього періоду, залежно від того, який аспект середньовічної історії вважається найхарактернішим. Традиц. для зх. М. є версія 5–15 ст. Нижній хронол. рубіж обумовлено падінням Зх. Рим. імперії, верхній – розпадом ієрархіч. системи васально-ленних відносин. Новації 16 ст. – Реформація в Європі та Великі геогр. відкриття – сприймаються як ознаки раннього модер. часу (див. Модерн). У рад. історіографії переважала версія 5 – серед. 17 ст. як часу формування, розквіту та занепаду феод. соц.-екон. формації. Межею, що умовно відокремлювала середньовіччя від Нового часу, вважали Англ. революцію серед. 17 ст. Дослідж. істориків 19 ст., які вивчали як проблеми середньовіч. маєтку – сеньйорії, так і характер та еволюцію «шляхет.» тримання землі та, відповідно, відносини всередині феод. ієрархії, довели, що час існування сеньйоріал. устрою набагато триваліший, ніж період функціонування в суспільстві васально-ленних зв'язків. Враховуючи це, франц. історик Ж. Ле Гофф (представник школи «Анналів») висунув у 1960-х рр. концепцію «довгого середньовіччя», яке тривало ще з рим. часів (3 ст.) до кін. 18 ст., тобто охоплювало епоху панування в аграр. сфері сеньйоріал. відносин. Йшлося, насамперед, про співіснування великого землеволодіння та дрібного індивід. господарства, притаман. як пізньому Риму, так і середньовіч. та ранньомодер. Європі. Фахівці, які вивчають добу Відродження, розглядають її як особл. етап, що за змістом відрізнявся від середньовіччя, хоча міг з ним збігатися у часі через асинхронність розвитку окремих країн. Термін «М.» став популярним лише у 2-й пол. 20 ст., причому спочатку з'явився термін «медієвіст» (на поч. 20 ст. так називали письменників періоду середньовіччя), який з часом набув сучас. значення. Ці терміни пройшли довгий шлях до визнання, зокрема В. Бузескул у праці «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века» (Ленинград, 1929, ч. 1; 1931, ч. 2) лише у виключних випадках використовував один із них, причому в написанні, яке підкреслювало його екзотичність («медіэвист»); О. Вайнштейн у дослідж. «Историография средних веков в связи с развитием исторической мысли от начала средних веков до наших дней» (Москва; Ленинград, 1940) вживав, хоча й нечасто, обидва. Термін «М.», сприйнятий слов'ян., роман., а також нім. мовами, залишився поза межами англійської. В англофон. історіографії дослідж. у галузі середньовіч. історії позначають як *medieval studies*

(середньовічні студії), а фахівців цього напрямку називають medievalists (медієвалістами). М. як явище виникла значно раніше своєї назви. Першим медієвістом іноді називають італ. гуманіста-ерудита Ф. Біондо, який написав працю «Historiarum ab inclinatione romanorum imperii» («Декади історії від падіння Римської імперії», Венеція, 1483), що за часом охоплювала 1000 р. (від 410 до 1410). У ній він хронологічно виокремив середньовіччя, відмовившись від пануючої на той час схеми 4-х монархій (Ассиро-Вавилон., Мідо-Персид., Греко-Македон. і Рим.), а також не тільки використав матеріали істор. документів, а й намагався їх критично аналізувати. У становленні М. особливу роль відіграли вчені-«антиквари» 16–18 ст., які займалися збиранням, коментуванням та публікацією першоджерел; мавристи – ченці Конгрегації св. Мавра, створ. 1618 всередині ордену бенедиктинців з центром у париз. абатстві Сен-Жермен-де-Пре (збирали і друкували не лише джерела з історії Церкви, а й істор. і літ. пам'ятки з історії Франції); боландисти – єзуїти, які здійснили критичне видання житій християн. святих («Acta Sanctorum»). Духовні лідери доби Просвітництва, як правило, негативно ставилися до епохи середньовіччя (Вольтер називав його добою жахів та чудес, яку варто знати лише для того, щоб зневажати), однак саме у їхніх творах 18 ст. (А. де Буленвільє, Ш. Монтеск'є) вперше з'явився термін «феодалізм», який згодом почали широко застосовувати щодо середньовіччя. Романтизм 1-ї пол. 19 ст. з його захопленістю середньовіч. минулим європ. народів створив сприятливе середовище для розвитку академ. студій у цій галузі, які успішно продовжувалися й у 2-й пол. вже під впливом філософії позитивізму. Науковці Німеччини, Франції, Великої Британії, Росії фактично відтворили М. як особл. галузь істор. науки, що спиралася на критич. аналіз даних письмових джерел, наук. і навч. дисципліну. Найвпливовіші фігури цього процесу – Л. фон Ранке, Г.-Г. Перц, Г. Вайц (усі – Німеччина), О. Тьєрі, Ф. Гізо, Ж. Мішле (усі – Франція). У 2-й пол. 19 – на поч. 20 ст. знач. вплив на сучасників мали праці нім. історика Г. фон Мауера та його послідовників – нім. вчених О. Гірке, А. Мейцена, британ. – Г.-С. Мена, Е. Фрімена, рос. – Т. Грановського, М. Ковалевського та ін. Великий внесок у розвиток М. зробили визначні франц. історики 1870-х рр. – 1-ї третини 20 ст., які належали до позитивіст. напрямку в історіографії: Г. Моно, Г. Фаньє, Ш. Сеньобос, Ш. Ланглюа. У відповід. тематиці працював медієвіст-англознавець Д. Петрушевський. 1911–36 у Великій Британії вийшла друком колективна багатотомна заг. праця з історії середніх віків – «Cambridge Medieval History» («Кембриджська історія середніх віків»), 1998 започатковано новий проект – «The New Cambridge Medieval History» («Нова Кембриджська історія середніх віків»). У перші десятиліття 20 ст. європ. М. поповнилася низкою робіт, присвяч. середньовіч. культурі, зокрема нідерланд. історика та культуролога Й. Гейзинги, франц. дослідників Е. Жільсона, Ж. Марітена, італ. – Дж. Тоффаніна. У цьому ж напрямі вели наук. дослідж. історики Новорос. університету в Одесі В. Крусман і П. Біціллі. Від серед. 19 ст. і до встановлення більшов. тоталітар. режиму на тер. Росії та України М. успішно розвивалася в університет. центрах як орган. частина європ. науки. Дослідж. П. Виноградова з історії англ. манору (маєтку) доби норманд. завоювання

та розвідки О. Савіна з історії англ. села за правління Тюдорів були не просто відомі на Заході, але й стали класикою європ. історіографії, як і твори І. Луцицького з історії реліг. війн у Франції 16 ст. Початок розвитку М. як спец. істор. дисципліни у Рос. імперії традиційно пов'язують із постаттю Т. Грановського, який від 1839 працював у Моск. університеті. Однак ще 1834 письменник М. Гоголь, який тоді викладав у С.-Петербур. університеті історію стародав. світу та серед. віків, написав низку статей з історії зх. та сх. середньовіччя, серед яких – «О движении народов в конце V века» та «О средних веках». Першим осередком розвитку М. в Україні (й у тодіш. Рос. імперії) став на поч. 1830-х рр. Харків. університет завдяки середньовіч. студіям М. Луніна та В. Циха (від 1834 викладав в Університеті св. Володимира у Києві). Саме ці два навч. і наук. центри відігравали провідну роль у розвитку М. поряд із Моск. і С.-Петербур. університетами. Наприкінці 19 – на поч. 20 ст. до них приєднався Новорос. університет зі своїми досягненнями у вивченні середньовіч. культури. В останні десятиріччя 19 ст. тут викладали також відомі візантиністи Ф. Успенський і Н. Кондаков. З Харків. університетом у серед. і 2-й пол. 19 ст. пов'язана наук. та викладац. діяльність медієвістів М. Петрова, А. В'язигіна, Л. Шепелевича. Серед медієвістів Університету св. Володимира – І. Луцицький, В. Клячин, Д. Петрушевський, В. Піскорський, М. Любич, Ф. Фортинський, його учень В. Ляскоронський, М. Бубнов, П. Ардашев. Традиції вітчизн. М. продовжував у перші десятиліття 20 ст. Л. Беркут (також учень Ф. Фортинського) – автор низки дослідж. з історії боротьби герман. імператорів з рим. папами за інвеституру, а також середньовіч. історіографії. Праці Л. Беркута з М., зокрема «Етюди з джерелознавства середньої історії», присвяч. істор. творам нім. авторів доби раннього середньовіччя, стали першими, які були видані українською мовою (К., 1927–28).

Встановлення комуніст. режиму негативно вплинуло на розвиток М. Ідеол. тиску та запровадженню «єдино правильної» марксист.-ленін. методології з її класовим підходом до вивчення минулого, особливо згубних для науки за часів сталінізму, зазнала й М., незважаючи на її хронол. віддаленість від ідеол. боротьби сучасності. Медієвісти СРСР опинилися у штуч. ізоляції від своїх закордон. колег (т. зв. бурж. учених), утратили можливість проводити дослідж. в архівах та книгозбірницях країн, історію яких вивчали, деякі зазнали політ. репресій. Становище в укр. М. було ще гіршим через припинення надходжень до б-к Києва, Одеси, Харкова та ін. зх. наук. літ-ри та періодики з питань історії середніх віків. Відбулася непропорц. централізація науки: Москва та Ленінград (нині С.-Петербург), б-ки яких, хоч і не в повному обсязі, але отримували необхідні матеріали, стали гол. центрами розвитку М. у рад. період. 1936 у Москві створ. Інститут історії АН СРСР, який включав сектор історії середніх віків. 1968 з нього виокремився Інститут всесвіт. історії АН СРСР, кілька секторів якого й нині займаються вивченням різних аспектів історії середніх віків та раннього модер. часу. Незважаючи на політ. та ідеол. перешкоди, науковці рад. періоду написали низку праць з М., що стали загальновідомими. Так, М. Граціанський, О. Неусихін, О. Корсунський вивчали сусп. лад франків та ін. «варвар.» спільнот доби раннього середньовіччя. Ціла плеяда авторів присвятила себе вивченню виникнення та

життєдіяльності середньовіч. міста у різних регіонах Європи: В. Стоклицька-Терешкович, Ф. Полянський, Я. Левицький, С. Стам, А. Сванідзе, Л. Репіна та ін. Дослідження Є. Косминського та М. Барга з аграр. устрою Англії 11–13 ст. отримали міжнар. визнання навіть за часів «заліз. завіси». М. Барг також автор відомих праць з історії Англ. революції серед. 17 ст., сусп. думки англ. Відродження та Просвітництва, а також з теорії історії. До проблем аграр. історії країн Зх. Європи звертались у різні часи С. Сказкін, А. Конокотін, Л. Котельникова, М. Абрамсон, О. Люблінська та ін. Античні витоки середньовіч. культури, творчість Северина Боеція, Флавія Кассіодора, Ісидора Севільського розглянула В. Уколова. Різним аспектам епохи Відродження, творчості її митців присвяч. праці істориків літ-ри І. Голенищева-Кутузова, В. Жирмунського, Р. Хлодовського та ін. У зх. М. 20 ст. найвпливовішим напрямом став запропонований франц. істориками школи «Анналів». Серед представників – Ж. Ле Гофф, Ж. Дюбі, Е. Ле Руа Лядюрі, Ф. Ар'єс. Від 1970-х рр. у СРСР традиції школи «Анналів» розвивали у склад. соц.-політ. умовах Ю. Безсмертний та А. Гуревич. Під впливом цієї школи М. набула ознаки полідисциплінар. наук. напряму, тісно пов'язаного з етнологією, археологією, географією, соціологією тощо, який, окрім традиц., використовує їхні джерела та методи дослідження. Виникло поняття Антропології соціальної і культурної, яке поширилося й на М. У широкому значенні термін «М.» застосовують також щодо студій із середньовіч. історії країн Сх. Європи та ін. регіонів світу. Досить широко ним послуговуються укр. фахівці з відповід. періоду вітчизн. історії. Нині в Україні різні аспекти М. досліджують Б. Боднарюк, Л. Войтович, О. Головка, О. Дьомін, С. Копилов, П. Котляров, С. Лиман, І. Нємченко, С. Сорочан та ін.

Медієвістика літературна – галузь літературознавства, що вивчає писемні пам'ятки середньовіччя або загалом давню літературу. Зародження укр. М. л. відбулося у 1820–40-і рр. Погляд на давнє письменство тоді визначили два чинники: романтизм у літературі і народниц. світогляд. Вони визнавали давнину лише в певних межах. Звернення до джерел було вибірковим. Романтизм пафос жили войовн. князі та билинні герої, а принцип народності диктував відбір за такими ознаками, як «рідне», «селянське», відкидаючи знач. масив давньоукр. літ-ри, пронизаної реліг.-християн. духом. Одним із перших виявив актив. інтерес до давньої словесності М. Максимович. Його зусилля у її вивченні підхопили І. Вагилевич, Я. Головацький, М. Костомаров, П. Куліш, О. Огоновський, М. Петров. Новим етапом у розвитку М. л. стала наук. діяльність І. Франка, який виявив, опублікував, проаналізував та узагальнив чимало пам'яток давнього письменства. Крім суто наук. мети, пов'язаної із систематизацією, вивченням та моделюванням «розвою» (історії) давньої укр. літ-ри, І. Франко ставив перед собою і таке актуал. завдання, як нац. ідентифікація літ-ри, що на тлі дослідж. рос. істориків письменства мало полеміч. характер. Знач. внесок у вивчення давнього письменства зробили М. Грушевський і М. Возняк, автори фундам. праць з історії давньої укр. літ-ри. Вони засвідчили свою прихильність до культурно-істор. школи і визначили осн. критерії, що можуть застосовуватися до літ. явищ давньої доби:

філол.-естет. трактування, яке полягає у «студії словес. форми літ. творів»; соціол. трактування, що спрямоване на розгляд «словесності як функції люд. соц. життя, відбиття в словес. творчості реал. буття, взаємовідносин творця і його соц. оточення». У 20 ст. давню літературу розглядали у своїх синтет. працях з історії укр. письменства Б. Лепкий, С. Єфремов, В. Перетц, М. Гнатишак, Д. Чижевський, котрі орієнтувалися здебільшого на естет. критерії в оцінці давніх писем. пам'яток, культивували філол. метод у їхньому дослідж., застосовували стильовий підхід до літ. явищ давнини. Однак їхня наук. позиція та проведені дослідж. не були використані укр. медієвістикою, оскільки вона опинилася під впливом рад. ідеології, а спроби адекват. прочитання укр. літ.-ри комуніст. режим відкидав і засуджував, як свідчить про це політ. інцидент із кн. «Нарис історії української літератури» (К., 1945). Загалом, у часи рад. влади М. л. перебувала в тіні рос. науки, не мала знач. досягнень у цій галузі, хоча праці О. Білецького, В. Крекотня, О. Мишанича, вид. у 1960-х рр. 8-томна «Історія української літератури» певною мірою підтримали належ. наук. рівень вітчизн. медієвістики. Нині вона переживає своє піднесення і представлена такими іменами, як М. Сулима, Ю. Пелешенко, М. Корпанюк, Р. Радишевський, О. Александров, Б. Криса, П. Білоус, В. Соболев, Л. Ушкалов, Н. Поплавська, В. Шевчук, В. Яременко, О. Сліпушко, О. Матушек та ін. За кілька остан. десятиліть видано чимало давніх текстів, опубл. монографії, статті, наук. зб. «Медієвістика» (Одеса), «Львівська медієвістика». Змінився і методол. підхід до вивчення давнього письменства з урахуванням досягнень сучас. світ. літературознавства. Результатом цих зусиль є 1-й і 2-й т. 12-том. «Історії української літератури», видані у 2013–14.

Медієвістика музична – галузь музикознавства, що досліджує музику середньовіччя. Осн. досягнення музики серед. віків торкаються передусім церк. монодії – як на Сході у Візантії та її культур. просторі, разом із пд. і сх. слов'янами, так і на Заході – григоріан. спів. Церк. монодія стала осн. формою розвитку профес. музики середньовіччя: упорядкувала ладові системи, сприяла виникненню та розвитку нотації, кристалізувала форми і жанри церк. піснеспівів, стимулювала розвиток муз. освіти і виховання профес. кадрів. В Україні вона має два етапи розвитку, які розрізняють за нотац. системами: невменна (кулізмьяна), що охоплює 11 – серед. 16 ст., та лінійно-мензурал. (київ.) з остан. чверті 16 ст., що хоч і виходить за рамки серед. віків, та муз. стилістика залишилася майже незмінною. Певного розвитку набула та-кож світська музика, а носіями пісенно-інструм. творчості були трубадури, трувери, майстерзінгери, скоморохи у Київ. Русі. Першими працями у галузі М. м. вважають джерел. публікації, зокрема монаха М. Герберта, який зібрав та опублікував у 3-х т. трактати про музику «*Scriptores eccle-siastici de musica sacra*» («Церковні письменники про священну музику», Санкт-Блазін, 1784), Е. Кусмакера, який видав працю у 4-х т. «*Scriptorum de mu-sica medii aevi nova series*» («Середньовічні письменники про музику», Париж, 1864–76). Поет. природу текстів візант. музики відкрив кардинал Ж. Пітра «*Hymnographie de l'Eglise grecque*» («Гімнографія грецької церкви», Рим, 1867), В. Кріст та М.

Паранікіс опублікували антологію грец. християн. пісень (1871). Отець П. Крип'якевич досліджував і видав грец. богородичні пісні (1914, 1917). Знач. внесок у вивчення слов'яно-руської музики середньовіччя зробили рос. (Д. Разумовський, С. Смоленський, В. Металлов, Н. Фіндейзен, А. Преображенський, у новіт. час – М. Успенський, В. Бражников, Ю. Келдиш, Н. Серьогіна, Т. Владишевська), болгар. (П. Ди-нев, Е. Тончева, С. Куюмджієва) та серб. (Д. Стефанович, Д. Петрович) науковці. У Польщі її досліджували А. Хибінський, З. Яхімецький, Г. Файхт, Я. Стеншевський, З. Швейковський, Я. Пікулік. Музику серед. віків (зх., слов'ян. та українську) вивчали й укр. дослідники – П. Бажанський, Т. Пасічинський, М. Залеський, Ф. Стешко (1929), у повоєн. час на еміграції – П. Маценко, М. Антонович. Нині в Україні сформувалися 2 школи музикознавців-медієвістів – київ. (О. Шреєр-Ткаченко, Н. Герасимова-Персидська, Л. Корній, О. Шевчук, І. Чижик, О. Путятицька, Є. Ігнатенко) та львів. (О. Цалай-Якименко, Ю. Ясіновський, Н. Сиротинська, Б. Кіндратюк, М. Качмар), які досліджують нотацію, поетику монодич. піснеспівів, дзвонар. культуру, візант. монодію, григоріаніку. Оpubліковано нотні ірмологіони (Ю. Ясіновський, І. Задорожній), антології церк. монодії (Л. Корній, Ю. Ясіновський), теор. трактати (О. Цалай-Якименко). Виходять спеціаліз. зб. «Старовинна музика» (Київ), «Калофонія» (Львів), «Musica Medii Aevi» (Краків).

Рекомендована література

1. E. Fueter. Geschichte der neueren Historiographie. München; Berlin, 1911;
2. G. P. Gooch. History and Historians in the Nineteenth Century. Longmans, 1913;
3. Барг М. А. Эпохи и идеи: Становление историзма. Москва, 1957;
4. Косминский Е. А. Историография средних веков. Москва, 1963;
5. Гутнова Е. В. Историография истории средних веков (середина XIX в. – 1917 г.). Москва, 1974;
6. H. Damico, J. B. Zavadil. Medieval Scholarship: Biographical Studies on the Formation of a Discipline. Vol. 1–2. New York, 1995–98;
7. G. G. Iggers. Historiography in the Twentieth Century. Hannover, 1997;
8. Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададунов В. Французька історіографія ХХ століття. Л., 2001;
9. Яковенко Н. Вступ до історії. К., 2007;
10. Свешников А. Советская медиевистика в идеологической борьбе конца 1930–1940-х годов // Новое лит. обозрение. 2008. № 90;
11. Головка О. Б. Историки-медієвісти сучасної України: Довід. Кам'янець-Подільський, 2016.
12. Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 1. Л., 1887;
13. Куліш П. Нарис історії словесності русько-української // Куліш П. Твори. Т. 4. К., 1901;
14. Гнатишак М. Історія української літератури. Кн. 1. Прага, 1941;
15. Нарис історії української літератури. К., 1945;
16. Франко І. Історія української літератури // Франко І. Збір. творів: У 50 т. Т. 40. К., 1983;

17. Лепкий Б. Начерк історії української літератури. Мюнхен, 1991;
18. Возняк М. Історія української літератури: У 2 кн. Кн. 1. Л., 1992;
19. Грушевський М. Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. Т. 1. К., 1993;
20. Петров В. Українська література // Петров В., Чижевський Д., Глобенко М. Укр. літ-ра. Мюнхен; Л., 1994;
21. Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. Т., 1994;
22. Єфремов С. Історія українського письменства. К., 1995;
23. Максимович М. Полемическое обозрение малороссийской словесности // Історія укр. літ. критики та літературознавства: Хрестоматія у 3 кн. Кн. 1. К., 1996;
24. Костомаров Н. Обзор сочинений, написанных на малороссийском языке // Там само; Білоус П. Вступ // Історія укр. літ-ри: У 12 т. Т. 1. К., 2013.
25. Бажанський П. Історія руского церковного пінія. Л., 1890;
26. Залеський М. Основи візантійської ритміки // Альм. укр. богословів. Л., 1914;
27. Стешко Ф. Джерела до історії початкової доби церковного співу на Україні // Пр. Укр. високого пед. інституту ім. М. Драгоманова у Празі. Прага, 1929;
28. E. Wellesz. A History of Byzantine Music and Hymnography. Oxford, 1949;
29. H. Feicht. Studia nad muzyką polskiego średniowiecza. Kraków, 1975;
30. Ясиновський Ю. Кулізм'яні нотовані пам'ятки княжої доби // Зап. НТШ: Пр. Музикозн. комісії. Л., 1996. Т. 232;
31. Його ж. Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу. Л., 2011;
32. Сиротинська Н. «Перло многоцѣнное»: Музично-поетичний світ богородичної гимнографії. Л., 2014;
33. Антологія стихир літургійного року на основі українських рукописних ірмоліів XVI–XVIII століть. Л., 2016.

Бібліографічний опис:

Медієвістика / І. В. Немченко, П. В. Білоус, Ю. П. Ясіновський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-66087>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).